

KAPOSI ZOLTÁN

PIACVESZTÉS – VÁLSÁG – MEGÚJULÁS. A NAGYKANIZSAI IPAR VÁLTOZÁSAI (1918–1929)

1. Bevezetés: Nagykanizsa a dualizmus idején

Nagykanizsa a 18–19. században Délnyugat-Dunántúl legnagyobb gazdasági és kulturális központja volt. A hajdan mezővárosi ranggal, majd 1871 óta rendezett tanácsai státussal bíró városban a 19. század során gyors népességnövekedés ment végbe: míg a 19. század közepén kb. 10.000 fő, addig a háború előtt már 26.500 fő élt a városban.¹ A növekedésben nagy szerepe volt a környék településeiről beköltözőknek, valamint a külföldről Nagykanizsára áttelepedő (vállalkozó) zsidóságnak.² A háború előtti évtizedekben a lakosság foglalkozási szerkezete – összevetve a térség más városaival – sok sajátos vonást mutat, de a legnagyobb változás egyértelműen az iparban következett be.

Nagykanizsán a háború előtt, hasonlóan a térség más városaival, a legjelentősebb gazdasági ágazat már egyértelműen az ipar volt; minden harmadik kereső ebből élt a városban. Ugyanakkor Pécshez, Kaposvárhoz, Zalaegerszeghez viszonyítva nagy különbséget mutatkozik abban is, hogy Kanizsán magasabb arányokat láthatunk a kereskedelem, a hitelélet és a közlekedés terén.³

A kanizsai iparosodás csak lassan és viszonylag későn indult meg. Különösen a gyáripar hiányzott sokáig Nagykanizsa gazdasági életéből. Az ipari üzemek (országos viszonylatban nézve) csak szerény alkalmazotti létszámot mutatnak.

1 A demográfiai adatokhoz lásd: Rábavölgyi Attila (2014): Nagykanizsa népességtörténeti változásai (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 17. old.

2 1920. évi népszámlálás (1923): A népesség főbb demográfiai adatai. 1. rész. Budapest. 2. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint. 105. old. A dominánsan katolikus városban 1910-ben már 3378 izraelita vallású ember élt.

3 Vö: Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. 33. old., illetve Tóth Tibor (1975): Félúton a megyeszékhely és a megyeközpont között (Adatok a dualizmus-kori Kaposvár gazdaságtörténetéhez). In: Kanyar József szerk. (1975): Kaposvár. Várostartörténeti tanulmányok. Városi Tanács. Kaposvár. 324–325. old. adatait.

1. táblázat. Nagykanizsa foglalkozási szerkezete (1900–1910)
Table 1. Employment structure of Nagykanizsa 1900–1910

Foglalkozási ágazati csoport	Keresők száma (1900)	Százalékos arány (1900)	Keresők száma (1910)	Százalékos arány (1910)
Mezőgazdaság, kertészet	2 235	21,1	2 059	17,3
Ipar	2 729	25,8	3 874	32,6
Kereskedelem és hitelélet	926	8,7	1 021	8,6
Közlekedés	791	7,5	943	7,9
Közszolgálat és szabad foglalkozásúak	543	5,2	635	5,3
Véderő	723	6,8	744	6,3
Napszámos és házi cseléd	1 766	16,7	1 480	12,4
Egyéb és ismeretlen foglalkozású	873	8,2	1 144	9,6
Összes kereső	10 586	100,0	11 900	100,0

Forrás: Népszámlálás 1912., illetve Népszámlálás 1913. adatai alapján.

1900-ban Nagykanizsán 12 ipari üzem működött 20 főnél többet foglalkoztatva. Az 1890-es években megjelentek az első részvénytársaságok is, ezek közül a sörgyár volt a délnyugat-magyarországi térség legnagyobb gyára.⁴ A látványos gyáripari növekedés mellett a város iparának fontos jellemzője maradt a helyi kisipar is. 1900–1910 között Nagykanizsán 122-vel nőtt a vállalkozások száma. 1910-ben az 1225 önálló vállalkozásból 727, vagyis az összes vállalkozás 59%-a segédek alkalmazása nélküli kisüzem volt. Ez mintegy 7%-kal alacsonyabb az országos aránynál.⁵ A 20. század eleji gazdasági prosperitás részeként a vállalkozások száma minden üzemi kategóriában növekedett. Ha a kisüzem hatá-

4 Erről lásd részletesen: Kaposi Zoltán (2014/a): Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 151–167. old.

5 Ránki György (1964): A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Történelmi Szemle, 1964/2. szám. 425–426. old. Magyarországon 1900-ban a kisiparosok 66%-a dolgozott segéd nélkül.

rát (tapasztalati úton, némileg önkényesen) öt segéd foglalkoztatásánál húzzuk meg, akkor ez azt jelenti, hogy a háború előtt a nagykanizsai ipari cégek 93%-a abszolút kisüzemi jellegű volt.⁶

A nagykanizsai gazdaság igazi specifikuma már az 1780-as évektől kezdve egyértelműen a kereskedelem fejlődése volt. Adataink alapján a kereskedők száma szinte folyamatosan emelkedett. A dinamikusan fejlődő nagykereskedelem révén távoli vidékek termékei könnyen elérhetővé váltak a város piacain. A városnak országos vásárok tartására volt joga. A jó közlekedési adottságokkal rendelkező Nagykanizsa kereskedelmi hatóköre döntően a Trieszt–Fiume–Graz–Bécs–Budapest–Zágráb–Belgrád által határolt területére terjedt ki, de voltak olyan nagykereskedők is, akik messze túlléptek e vidéken, s vagy gyarmati nagykereskedelmet folytattak, vagy pedig nyugat-európai városokba szállítottak termékeket.⁷ Az agrártermékekkel kereskedők között a legjelentősebbek a gabona-, a bor-, a fűszer-, a déligyümölcs-, a liszt- és a sertéskereskedők voltak.⁸ A virilislisták szerint a legtöbb adót fizetők – az állandó első helyezett Batthyány herceg mögött – rendszerint a nagykereskedők voltak.⁹

A kereskedelem pozícióját javította, hogy sokat javult a város közlekedése. Ebben legnagyobb szerepe a vasút korai kiépítésének volt. A Déli Vasút 1861-ben nyitotta meg a Budát Prágerhoffal (s azon keresztül Trieszttel) összekötő vasutat, amely Kanizsán haladt keresztül. Négy évvel később, 1865-ben nyílt meg a Kanizsa–Sopron vasútszakasz, amelyen Bécs megközelítése vált lehetővé, valamint 1868-ban már Kanizsáról Murakeresztúron, Zákányon, Barcson keresztül Mohácsig lehetett vasúton eljutni, amivel a nagykereskedők széles

6 1900-hoz: Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. 1. évfolyam (1–2. kötet) Budapest. 128–129. old.; 1910-hez: 1910. évi népszámlálás (1913): A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint. Budapest. MSK. Új sorozat 48. 192–193. old.

7 Kaposi (2014/a) 194–201. old.

8 Soproni Kereskedelmi és Iparkamara (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett 1876.-ik évi statistikai jelentése. II. Rész. I. A kereskedők és iparosok száma községenként és az önálló törvényhatóságok szerint. Sopron. 538–543. old. adatai alapján.

9 A virilislistát a helyi sajtó állandóan közölte, abban az időben jelentős adót fizetőknek magas presztízse volt.

beszerzési lehetőségekhez jutottak.¹⁰ Mindez az amúgy is nagy forgalmú Nagykanizsát vasúti csomóponttá és egyben regionális gazdasági központtá emelte. A vasúthoz raktárak, kiszolgáló épületek, rávezető utak kellettek, ami az egész városi gazdaság szármára élénkületet hozott. Sok kanizsai vállalkozó gazdagodott meg a vasút építésén és működtetésén.¹¹ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a vasúti dolgozók az átlagnál magasabb és biztosabb jövedelmekkel rendelkeztek, ami pezsdítően hatott a helyi termelésre és kereskedelemre; ugyanakkor a vasútközpont miatt jelentős, kívülről jött műszaki értelmiséggel bővült a társadalmi struktúra.¹²

Az ipar, a kereskedelem, a közlekedés stb. fejlődése elképzelhetetlen lett volna a hitelélet intézményesedése nélkül. Még a reformkori fellendülés idején, 1845-ben nyílt meg a városban az első takarékpénztár, s 1857-től kezdve volt a városban biztosító is.¹³ Az első világháború előtti időszakban már öt helyi pénzügyintézet, illetve számos budapesti bankfiók működött Nagykanizsán. A legfontosabb pénzügyintézet a város mindenkorai vezetésével szorosan összefonódott Nagykanizsai Takarékpénztár volt, amely a 20. század elején már egymillió korona alaptőkével rendelkezett.¹⁴ Összehasonlító vizsgálatok szerint Nagykanizsa fontos pénzügyi központ volt a Dunántúlon, több szempontból megelőzve a csaknem kétszer akkora Pécsét is.¹⁵

2. A kanizsai ipar Trianon korában

A dualista korszakban a nagykanizsai ipar igen lendületesen fejlődött. Az első világháború és a trianoni békeszerződés következményei azonban ezzel telje-

10 Horváth Ferenc (2001): A nagykanizsai vasút pályagazdálkodási szolgálata (1860–2000). MÁV Nagykanizsai Pályagazdálkodási Főnökség. Nagykanizsa. 22. old.

11 Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg. 150. old.

12 Kaposi (2014/a) 225. old.

13 Weiser János (1929): Nagykanizsa gyáripára. In: Barbarits Lajos szerk. (1929): Nagykanizsa. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Budapest. 312. old.

14 Thirring (1912) 339. old.; lásd még: Kaposi (2014/a) 237–238. old.

15 Lásd: Gál Zoltán (2002): A pécsi bankok aranykora. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső szerk. (2002): Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány – Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. 7–60. old. tanulmányát.

sen ellentétes tendencia elindítói voltak. A változások világosan tükröződnek a foglalkoztatás adataiban: az 1920-as évek elején megállt az iparral foglalkozók számának korábbi emelkedése, majd pedig az ágazatban élők száma és aránya csökkent. Az ipari keresőket vizsgálva azt láthatjuk, hogy 1910-ben 3874-en dolgoztak a kanizsai iparban, 1920-ban lényegében ugyanannyian, míg 1930-ban 3933 keresőt találunk,¹⁶ vagyis a háború utáni évtizedben lényegében stagnálás állt be. Ez azért is fontos, mert a két háború közötti időben a nagykanizsai népesség, ha lassan is, de azért növekedett: 1910-ben mintegy 27.000, 1920-ban 30.000, 1941-ben pedig már 33.000 fő élt a városban. Adódik a kérdés, hogy mitől is fordult meg az ipari foglalkoztatás korábbi fejlődési tendenciája?

3. A gyáripar nehézségei

Az egyik alapvető tényező kétségtelenül a területi elcsatolások gazdasági hatásaiban fogható meg. A nagykanizsai gazdaság egyik legjelentősebb piaca azon a területen volt, ahol 1918 után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság rendezkedett be. Beleértendőek ebbe az elcsatolt Zala megyei területek, a horvátok lakta vidékek, illetve a tengerparti területek is. Mivel a jugoszláv állam bezárkózó jellegű, nacionalista gazdaságpolitikát kezdett folytatni, ezért igen jelentős piacok veszttek el. Nem volt sokkal jobb az osztrák irány sem, ahol meg a vásárlóerő visszaesése miatt nem lehetett értékesíteni. Joggal írhatta egy korabeli történész, hogy az 1920-as években „...*Nagykanizsától 25 km-nyire már osztrák és cseh gépeket adnak el és vesznek meg a nagykanizsai gyáripar volt vevői*”.¹⁷ A trianoni béke miatt a kanizsai gyáripar korábbi piacainak mintegy 70%-át elveszítette.¹⁸

A háború utáni nehéz helyzet, a piacok elvesztése és a tőkehiány jelentősen csökkentette a gyári alkalmazottak számát. Az 1920. év gyári létszámadatokat összevetve a századfordulós adatokkal kiderül, hogy számos vállalatnál felére, harmadára esett vissza a foglalkoztatás. A nádszövő és szalmahüvely gyárban a korábbi 80 helyett már csak 32 főt, a kefégyárban 140 helyett 99 főt alkalmaztak.¹⁹ Létszámbővülést sehol nem tapasztaltunk. Tegyük hozzá, hogy az üzemekben dolgozók száma a hadseregbe behívott, s a fronton elesett munká-

16 Kaposi (2014/a), illetve 1930. évi népszámlálás (1934): Az 1930. évi népszámlálás. II. Rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest. 40. old.

17 Weiser (1929) 311. old.

18 Weiser (1929) 311. old.

19 1920. évi népszámlálás (1923) 154. old.

sokkal is csökkenhetett, nem is beszélve azokról, akik a tanácsköztársaság rövid uralma után elmenekültek a városból.

Néha kényszermegoldásokat kellett alkalmazni a gyárak túlélése érdekében. Ilyen volt például a Király-sörgyár lépése, amely a háborús kényszergazdálkodás miatt a sör- és malátagyártáshoz egyre kevesebb alapanyaghoz (árpához) jutott, később pedig Trianon miatt elveszítette piacai egy részét. A termelés és a fogyasztás visszaesése miatt, a malátagyártás folytatása mellett előbb egy sertés-hizlaldát, majd pedig 1922-ben az üzemen belül egy kenyérgyárat hoztak létre.²⁰ A kenyérgyár jó ötlet volt Kaiser igazgatótól, hiszen a nagykanizsai közellátás igen gyenge volt. A gyár területén a volt vendéglőt alakították át kenyérgyárrá, ahol modern gépészeti berendezéseket működtettek, s többek között egy elektromos árammal működő kemencét is kialakítottak. 1922 őszén napi 12–15 mázsa sütemény termelésére rendezkedtek be. Nagy népszerűségnek örvendett a bevezető reklámkampány, amikor is 1922. szeptember 14-én a város közepén, az Erzsébet-téren egy autóról ingyen osztogatták a péksüteményeket. Ezt a korabeli közgondolkodás amerikai reklámnak tekintette.²¹

Az általánosan rossz gazdasági és politikai helyzet, a jövedelmek csökkenése, a jegyrendszer, a nélkülözések hozták magukkal a háború utáni sztrájkok újraéledését. Érdekes ezek története, hiszen az 1920-as évek elején létrejött sztrájkok esetében a forradalmi hevületnek már nem sok nyomát találjuk. Itt ugyanis a bérek romlását már nem a munkaadók profitéhsége okozta, hanem az infláció felpörgése, amikor is a korona szinte naponta veszített értékéből. Éppen ezért a munkások kéréseit a vállalatok egy része próbálta tolerálni. A Weiser-gépgyárban például a munkások már kenyérparitásban kérték az órabér rendezését, mégpedig úgy, hogy egy óra munka bére érje el egy kilogramm kenyér árát. Több példát is találtunk arra, hogy a gyárak vezetőségei a munkásság bérigényéhez megfelelő rugalmassággal álltak hozzá, így például a Mercur-vasöntödében 1922-ben meg tudtak egyezni az órabér emeléséről.²² Az éppen csak létrehozott tésztagyárban ugyanezen évben viszont már csak úgy tudtak bért emelni, hogy néhány dolgozót el kellett bocsátani, emiatt azonban a munkások tovább sztrájkoltak.²³ Az 1923. év nyara különösen rossz volt az infláció és a gyorsan romló reáljövedelmek miatt. Augusztusban egyszerre állt a munka a Weiser-gépgyárban, a Mercur-vasöntödében, a kefégyárban, illetve a téglá-

20 Rózsás János – Háncs Lajos (1992): A serfőzdetől a sörgyárig. A kanizsai sörgyár centenáriumi évkönyve 1892–1992. Euromanager Kft. Nagykanizsa. 15. old.

21 Lásd: Zalai Közlöny, 1922. szeptember 14., illetve szeptember 15.

22 Zalai Közlöny, 1922. július 8.

23 Zalai Közlöny, 1922. október 11.

gyárakban.²⁴ Néha a patriarchalitásra is találunk példát: 1922 őszén a sörgyár a nehéz élelmezési viszonyok miatt úgy próbált segíteni a munkásain, hogy 30 koronáért adta nekik a liszt kilóját. Az akcióval 140 munkáscsalád helyzete javult valamelyest.²⁵

A munka persze más okok miatt is megállhatott. A korszak egyik legnagyobb botránya a város egyik legsikeresebb vállalata, a Franz-malom működése kapcsán robbant ki. A vállalat az 1920-as évek elején is már kettős tevékenységet folytatott: egyrészt a város elektromos szolgáltatója volt, másrészt viszont megtartotta régi profilját is, a gabonaőrleést. Az 1921-ben kipattant liszthamisítással országos hírűvé vált a nagykanizsai cég. Az történt, hogy a kanizsai malom a Futura állami gabonaelosztótól kapott búzát őrölte, s a lisztet számos magyarországi városba szállította. 1921-ben Miskolcra, Egerből, később Salgótarjánból és aztán Nagykanizsáról érkeztek olyan jelzések, amelyek szerint a malom által kiszállított liszt dohos, kukacos, élvezhetetlen, sőt az egészségre is káros. A Franz-malom lisztjéből szállítottak a nagykanizsai Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének is, ez utóbbi szervezetnek volt a dolga, hogy az állami és városi alkalmazottaknak (postások, tisztviselők stb.) a jegyek ellenében kiadja a fejadagot. A szövetkezet már korábban is tapasztalt hiányosságot, s akkor a malom kicserélte a lisztet, de a második alkalom után már feljelentette a malmot, s így szakmai és rendőrségi vizsgálat indult a liszt ügyében. A helyszíni szemle nyomán a hatóság 800 zsák lisztet lefoglalt és lepecsételte a malom földszinti raktárhelyiségeit. A malom vezérigazgatója a főmolnárra hárította a felelősséget, mondván, hogy a vezetés utasította őt a kiszállítás előtti liszt átszitálására. Később kiderült, hogy az 1921 nyarán kiszállított liszt egy évvel korábbi gabonából készült. Felmerült a Futura felelőssége is, hiszen tőle kapta a malom a gabonát, amiből a dohos liszt készült, de a nagy állami cég jelentős politikai hátszéllel rendelkezett, s elhárította magától a felelősséget. Az is növelte a felháborodást, hogy kiderült: a malom ugyanakkor Ausztriába kiváló mintákat küldött az exportálandó lisztből. Mindenesetre nagy volt a veszteség: egy kenyérszegény időszakban 20 vagon liszt vált élvezhetetlenné. A Futura kizárta a Franz-malmot a körzeti malmok csoportjából, vagyis a továbbiakban nem őrölhetett neki. A vizsgálat során megállapították, hogy a Franz-malom 90%-os kiőrleést végzett az előírt 82%-os helyett, ráadásul nem tisztították a malom gépeit, a szitákat, így a vád az 1895. évi 46. tc. értelmében mezőgazdasági terményhamisítás lett, ezért elindult a hivatalos eljárás. A cég malmi részét üzemén kívülre helyezték; a vállalatot csak azért nem zárták be, mert az

24 Zalai Közlöny, 1923. szeptember 2.

25 Zalai Közlöny, 1922. szeptember 14.

áramszolgáltatásra szükség volt.²⁶ Tegyük még hozzá, hogy nemcsak a kanizsai malom ellen folyt eljárás, a sajtó tele volt ebben a korban liszt-panamákkal, ami a legnagyobb tíz kereskedő révén 100 milliósösszegekről szólt.²⁷

4. A kisipar helyzete

A háború, majd a forradalmak alatt a legnagyobb veszteség a kisiparosokat érte, mégis ez volt az az ágazat, amely – az alacsony tőkeigénye miatt – gyorsan reorganizálódhatott. Láthattuk korábban, hogy a háború kitörése előtt 583 önálló iparos (tanoncok és segédek nélkül számlálva) működött Kani-zsán. A kisiparosságnak igen nagy volt a fluktuációja. Egyrészt a háborúban nagyon sokan meghaltak, másrészt az 1919-es bolsevik tevékenységük miatt sokan elmenekültek a városból, néhányukat halálra ítélték, bebörtönözték stb. Sokat szenvedett ez a réteg a kommün alatti gazdaságpolitikától is: tudvalevőleg az önálló iparost, kézművest, kiségzisztenciát és mesterembert megbízhatatlan réteggként kezelték. A hatalmi önkény és a szabad rablás is alaposan visszavetette a kisipar termelését, így az Ipartestület igen nehéz feltételek közepette kezd-hette meg újrászervezni önmagát.²⁸ Trianon hatásait sem hagyhatjuk említés nélkül, hiszen korábban a kanizsai kisipar néhány ágazata, főleg a nagyobb lét-számú ágazatok (cipészek, csizmadiák stb.) termelése jelentős részben külföldre irányult, amely piac most elveszett. A háborút követő időszakban nagyon sokan zárták be műhelyüket, úgy érezvén, hogy az idők nem kedveznek Kanizsán a kisüzemi iparnak. Volt olyan régi iparos a városban, aki a cég bezárása után Budapestre költözött, mert ott sikerült egy nagy bérházban házmesteri állást szereznie. Egyes források szerint 1920 után alig 200-300 kisüzem tudott nor-málisan működni, a többi mintegy 500 üzem nagy problémákkal küszködött.²⁹

26 Mivel igen nagy volt a lakosság felháborodása, így a helyi sajtó átpolitizált oknyo-mozással indult a folyamat után, mondván, „Van mód, hogy a Franz-malom elve-gye méltó büntetését és van mód annak megakadályozására, hogy a jövőben a keresztény középosztály bőrére, egészségére, lapos erszényére menő hasonló bot-rány elő ne forduljon.” Zalai Közlöny, 1921. szeptember 21., Lásd még: Zalai Közlöny, 1921. szeptember 21., szeptember 23., szeptember 29., október 3. és október 11.

27 Ehhez lásd: Zalai Közlöny, 1922. január 27.

28 Benedek Rezső (1936): A Nagykanizsai Ipartestület ötven éve 1886–1936. Guten-berg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa. 10. old.

29 Benedek (1936) 10–11. old.

A kisiparosok fluktuációja jól látszik az 1920-as évek második felére vonatkozóan is. 1927-ben 77 egyén nyert iparjogot, 17 szüneteltette iparát, ugyanakkor 109 iparos kénytelen volt visszaadni az engedélyét a gazdasági viszonyok miatt.³⁰ Egy évvel később fordult az arány: 59 iparendélyt osztottak ki, míg 34-en hagytak föl a mesterség folytatásával. Az Ipartestület 1928. évi elnöki jelentése azt állapította meg, hogy *„A helyzet évről-évre vigasztalanabb... azok a mesterek, akik még csak nemrégén 7-8 segéddel és 2-3 tanonccal dolgoztak, ma legtöbbszörre segéd nélkül állnak.”* Sok iparos segéd a mezőgazdaságban napszámósként próbált meg elhelyezkedni, hogy éhen ne haljon.³¹

Mindenképpen szükség volt az elvesztett piacok pótlására, amivel kapcsolatban számos törekvés jött létre. Az egyik megoldást az anyagbeszerző szövetkezetek létrehozásában látták, meg is alakult néhány ilyen szervezet (bőripari, szabóipari stb.), ám nagy hatást nem értek el, a szabóipari szövetkezet be is szüntette tevékenységét, adósságát az Ipartestület elnöke, Bazsó József fizette ki.³² Az iparosok 1922-ben elkezdtek szervezni egy potenciális ipari kiállítást, ám a Soproni Iparkamara lebeszélte a nagykanizsai szervezőket, mondván, ehhez 50-60 millió koronára lenne szükség, s nem biztos a haszon. Helyette a Kamara nem országos, hanem helyi kiállítást javasolt.³³ A nehézségek ellenére is születtek azonban mintaértékű vállalkozások a kisipar terén. Ilyen volt például Papp Oszkár cipészüzeme, amit 1919-ben nyitott a vállalkozó megtakarított pénzből és kereskedői hitelből. A mester a céget folyamatosan bővítette, egyre több segéddel dolgozott, s jelentős minőségi eredményeket ért el. Egy soproni kiállításról ezüstéremmel tért haza, míg az 1925. évi zalaegerszegi kiállításon egyedül ő képviselte a kanizsai cipészeket.³⁴

5. Stabilizáció és gazdasági növekedés az 1920-as évek második felében

Szemben a mezőgazdaság árdepressziós időszakával, kétségtelen, hogy az 1920-as évek elejétől a nagykanizsai ipar előtt perspektivikus idők álltak. A külső piacok elvesztéséből következő ipari termékhiány, a helyi népesség növekedése, az importpótló iparosítás programja, a lassan meginduló inflációs

30 Zalai Közlöny, 1928. március 21.

31 Zalai Közlöny, 1929. február 20.

32 Benedek (1936) 12–13. old.

33 Zalai Közlöny, 1923. február 9.

34 Papp Oszkár (é.n.): Papp Oszkár emlékezései. In: www.nagykar.hu Letöltés: 2010. 03. 27., illetve Zalai Közlöny, 1925. szeptember 1.

finanszírozás lehetősége újabb és újabb ipari vállalatok létrehozására sarkallta a helyi vállalkozókat. Az új idők leginkább abban látszódtak, hogy lassan megindultak az építkezések, a beruházások. 1922 elején már arról számolt be a helyi sajtó, hogy egyre több új építési kérelmet adtak be. Tervben volt a fent már említett sörgyár által létrehozandó sertéshizlalda és kenyérgyár. Bővítést tervezett a Viktória téglagyár.³⁵ A háború vége felé hozta létre Glasgall Vilmos mérnök Konzerv és Tésztaárugyárát. A gyár 1923-tól már Csillag Jenővel közösen működött, majd pedig átkerült a Csillag család tulajdonába.³⁶ Az 1920-as évek közepén már 100 munkást alkalmaztak a Magyar utca északi végén lévő gyárban, készítettek gyümölcskonzerveket, száraztésztákat, ostyákat, desszerteket, süteményeket.³⁷ Egy új részvénytársaság is szerveződött már, amely négy-millió korona tőkével egy húsfeldolgozót, és az ahhoz kapcsolódó 500 darabos sertéshizlaldát kívánta kialakítani a városban. Ez annál is örömtelibb volt, mert így a helyben tenyésztett állatoknak biztos piaca nyílhatott.³⁸ Világos, hogy éledezett a kanizsai ipar: az 1920-as évek közepére megszaporodtak a magántulajdoni vagy részvénytársasági formában jelen lévő cégek.

Ennek áttekintésére nézzük meg, hogy 1925-ben a városi címtár szerint milyen volt az ipar struktúrája Nagykanizsán.³⁹ A címtárban részletesen felsorolták a Nagykanizsán működő iparosokat, kereskedőket, egyéb szolgáltató szervezeteket. A lista alapján a szűkebb értelemben vett iparral mintegy 1143 vállalkozás foglalkozott.⁴⁰ Ha a vállalkozók legnagyobb csoportjait nézzük, akkor még mindig a hagyományok, vagyis a ruházati ipar dominanciáját láthatjuk. A cipész és csizmadia szakma együttesen 267, a férfi- és női szabó 210 vállalkozást adott, amihez még hozzá kell vennünk a 18 vállalkozással szereplő kalapos, kesztyűs, sérvkötő és takács cégek csoportját is. Azonban az kétségtelen, hogy az első hely ellenére arányuk csökkent, 1925-ben ez a két szakma-

35 Zalai Közlöny, 1922. február 26.

36 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (A továbbiakban: MNL ZML) Cégbíróság. N.T. III. 414. 57. p.; N.T. II. 931. 231. p.

37 Tarnóczky Attila (2010): Hol. Mi? Kanizsai házak és lakói. 245. old. <https://holmi.nagykar.hu/keptar/7337/65274.html>. Letöltés: 2010. 03. 27.

38 Zalai Közlöny, 1922. február 11.

39 Kempelen Béla összeáll. (1926): Nagykanizsa rendezett tanácsú város címtára. Nagykanizsa. adatai alapján.

40 Mindjárt hozzá kell tennünk, hogy sok esetben nehéz egy vállalkozás besorolása, így például a fényképész, az órás stb. több csoportban is szerepelhet. Sok iparnál a termék forgalmazása együtt járt az alaptvékenységgel. A címfelsorolásban vállalkozások szerepelnek, a listában a gyárak is egy tételt képviselnek.

csoport 44%-át adta az iparosoknak. Újdonság, hogy igencsak megszorodtak a vasas szakmában működő vállalkozások (vasiparos, kovács, lakatos, bádogos, rézműves, reszelővágó, késes, gépész szakmák), amelyekből 93 fordult elő. Szaporodtak a hentes és mészáros szakmákban alakult cégek, ezekből 67 volt az 1920-as évek közepén. Az ipari ágazatban dolgozók foglalkozási tevékenysége egyre szélesedett, igen sok olyan mesterség is megjelent, amely a polgári élethez, a komfortosabb lakásokhoz fenntartásához, a divatosabb és jobb minőségű öltözködéshez, a szórakozáshoz, a jelentős osztálykülönbségeket mutató életvitelhez kapcsolódott.

Az 1920-as évek első felében egyre több gyár, vagy gyárszerűen működő vállalkozás jött létre Nagykanizsán. A vállalkozók az alacsonyabb tőkeerőt a részvénytársasági formával, vagyis külső források bevonásával pótolták. Míg a 20. század elején három részvénytársaság volt városi központtal bejegyezve, addig 1925-ben már tíz ilyen társaságot találunk.

2. táblázat. A Nagykanizsa központú ipari részvénytársaságok 1925-ben
Table 2. Nagykanizsa based industrial corporations in 1925

A cég neve	Központja	Elnöke	Cégvezetője
Dunántúli Gazdasági Szeszgyárosok Szeszfinomító Rt.	Vár utca 5.	Gróf Széchenyi Géza	Vermes Géza
Király-Sörfőzde Rt.	Csengery út 111.	Fellner Henrik	Kaiser Ernő
Zrínyi nyomdaipar és Könyvkereskedés Rt. Nagykanizsán	Fő út 5.	Gyömörei István főszolgabíró	Ofenbeck Károly
Városépítő és Ipari Építési Rt.	Vár utca 7.	Gróf Hoyos Miksa	Barta Károly
Transdanubia Egyesült Gőzmalmok Rt.	Vár utca 8.	Gróf Hoyos Miksa	Pongor Henrik
Mercur Vasművek Rt.	Csengery út 49.	Dr. Krátky István	László Vilmos
Konzerv- és Tésztaárugyár Rt.	Magyar utca 86.	Gróf Hoyos Miksa	Csillag Jenő
Herkules téglagyár Rt.	Magyar utca	Fried Ödön	
Hengermalom Rt.	Csengery út	Pongrácz Sándor	Werthein József
Zákányi Cementárugyár- és Építési Vállalat Rt.	Fő út 8.	gróf Zichy Ödön	

Forrás: Címtár 1926, illetve Compass 1925. adatai alapján összeállítva.

A táblázatban több olyan cég is előfordul, amelyek korábban családi vállalkozások voltak. Az egyik legnagyobb ilyen a Transdanubia Egyesült Gőzmalmok Rt. volt, amely a Franz-féle malomipari cég tovább terjeszkedett formája volt. A gőzmalmi vállalat 1909-ben műjéggyárat hozott létre, majd egy sertéshizlaldát, a háború után pedig kiterjesztette működését három másik dunántúli településre: Bonyhádon (gőzmalom és villamos üzem), Enyingen (gőzmalom és villamos üzem) és Körmenten (gőzmalom és szalámigyár) voltak kapacitásai, ugyanakkor Budapesten, a Nádor utca 12. sz. alatt is volt egy kirendeltsége.⁴¹ Az részvénytársaság vezetőségében arisztokraták, s más birtokosok is szép számmal szerepeltek. Így például az elnöki posztot (Nagykanizsán több részvénytársaságban is) gróf Hoyos Miksa, a németladi uradalom tulajdonosa töltötte be, de ott volt a kivadári uradalommal rendelkező gróf Somssich Géza, az egyik geszti uradalom tulajdonosa, gróf Somssich Gyula, a Kanizsától északra földekkel rendelkező újnépi Elek Ernő stb., illetve a marburgi Franz-családból is többben.⁴² A Transdanubia jelentős exportot is lebonyolított, főleg Ausztriába vittek ki lisztet. Abban, hogy a társaság a Dunántúl legnagyobb malomipari konzernjévé vált, igen nagy szerepe volt Pongor Henriknek, a vállalat vezérigazgatójának. Pongor 1863-ban született Budapesten, ahol kereskedelmi akadémiát végzett. 1906-tól működött Nagykanizsán, ahol széles körű közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Nagy szerepe volt a Transdanubia korszerűsítésében, nem is beszélve a Bonyhádvidéki Helyiérdekű Vasút megteremtéséről. Sikereit elismerve 1925-ben kormányfőtanácsosnak nevezték ki.⁴³

Átalakult a tésztagyár is. A Glassgall és a Csillag-család után 1924-től részvénytársasági formába szerveződött a cég. Alaptőkéje 30 millió korona volt.⁴⁴ Érdekes módon hasonló igazgatósági köre volt, mint a Transdanubiának: Hoyos gróf, mint elnök, az igazgatóságban a két Somssich gróf, Elek Ernő, a Franz-család stb.. Nyilvánvaló a kapcsolat a két cég között, amire még az is utal, hogy bár a gyártelep kint volt a Magyar utcában, az elnökségi üléseket és az üzemi éves beszámolókat a Transdanubia épületében tartották. A gyárvezetés azonban Csillag Jenő kezében maradt. A cégek összefonódása világosan

41 T. Mérey Klára (1985): Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest. 146–147. old.; Tarnóczky (2010); Kempelen (1926). Érdekes, hogy a másik három településen (szintén Batthyány-érdekeltségek) is jelentős létszámú zsidóság élt.

42 Kempelen (1926) 52–53. old.

43 Életrajzához lásd: Zalai Közlöny, 1925. október 17.

44 Nagy Magyar Compass 1922–24. XLIX. évfolyam. 1. rész: Pénz és hitelintézetek. 2. rész. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. Budapest, 1925. 1557. old.

látszott az 1925. évi zalaegerszegi termékiállításán, ahol a tésztagyár termékeit a Transdanubia standjánál mutatták be.⁴⁵ Az 1920-as évek közepén gyártottak cső- és levestéztákat, tarhonyát, kekszet, szeleteket, ostyákat, tortalapokat, amely termékeket az elcsatolt területekre is exportálták.⁴⁶

Az 1903-ban alapított Dunántúli Gazdasági Szeszgyárosok Szeszfinomító Rt-je is ekkor futott fel. 1915-ben még a Blau-féle szeszfőzde is a tagjai közé került. 1918-ban elkezdték a likörgyártást. Az 1920-as évek közepére már igen sok nyugat-dunántúli városban jelen volt, 1928-ban már 32 tagja volt a vállalatnak.⁴⁷ A szeszfinomító évente egyre többet termelt, 1919–21 között még csak 19.000 hl-t, 1928-ban már 32.000 hl-t gyártottak.⁴⁸ A szesz részben finomítás, részben víztelenítés útján (utóbbi a benzinhoz való keveréshez, ún. motalkó céljából) készült. 1904–1928 között összesen 507.800 hl szeszt finomítottak. A kanizsai gyár 20 munkást foglalkoztatott, de a szeszfinomítón kívül központi szeszfőzdet, rum- és likörgyárat és sósborszeszgyárat is fenntartott, ahol további 20-30 dolgozót alkalmazott. Életképes exporttermékei is voltak, főleg Ausztriába és a balkáni országokba vittek ki terméket.⁴⁹ A cég jó működésében nagy szerepet játszott a Böhönyén született, de Nagykanizsán iskolákat végző Vermes Géza, aki 1904-ben került a vállalathoz, mint kezdő tisztviselő. Gyorsan emelkedett a ranglétrán, s igazgatóként 14 éven át irányította a céget.⁵⁰ Különlegessége volt a vállalatnak, hogy általában alacsony osztalékot fizetett, fő céljának inkább a tagok termékeinek minél előnyösebb értékesítését tekintette. Az eredetileg 125 koronás részjegyek 1928-ban már 200 pengő névérték mellett 600 pengős értéket képviseltek. Jelentős volt a vállalat mecenatúrája is.⁵¹

Kisebb részvénytársaság volt az 1923-ban létrehozott Hengermalom Rt., amely Spitzer Samu és Stern Arnold nevéhez kötődött. Spitzer tulajdonában volt a sormási hengermalom is, amely azonban 1928-ban, vélelmezhetően

45 Zalai Közlöny, 1925. szeptember 1.

46 Mindezt az 1925. évi soproni kiállításon is bemutatták. Lásd: Zalai Közlöny, 1925. augusztus 4.

47 Zalai Közlöny, 1929. február 12.

48 Az adatokhoz: Compass (1925) 190. old.; illetve Zalai Közlöny, 1929. február 12.

49 Compass (1925) 189. old.

50 Benedek Rezső (1938): Zala aranykönyve. A mi értékeink. Gutenberg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa. 67. old.

51 Zalai Közlöny, 1929. február 12. Érdeemes itt megjegyezni, hogy Csonka-Magyarországon mindössze egy ilyen cég működött, mégpedig az 1923-ban elindult szatmári szeszfinomító.

gyűjtogatás miatt, leégett. A kiskanizsai városrészben lévő hengermalom 60 millió koronás alaptőkével jött létre.⁵² Szintén részvénytársasági formában működött a Herkules téglagyár, amit 1912-ben hoztak létre, még békeidőbeli körülmények között 220.000 korona alaptőkével. A vállalat a Magyar utca végén helyezkedett el.⁵³ Foglalkozott gőzüzemű téglagyártással, valamint különböző cserepek készítésével. Az 1920-as évek legelején az építkezések visszaesése miatt veszteségesé vált, de 1922-ben már 48.000, 1923-ban pedig 318.000 korona nyereséget ért el.⁵⁴

A részvénytársaságok mellett számos kisebb-nagyobb egyéni vagy családi tulajdonban lévő üzem is született, avagy gyorsan fejlődött az 1920-as években. Igen sikeres vállalkozás volt a Frank-mérleggyár. Frank Jenő 1879-ben született, a háborúban a 20. gyalogezredben szolgált, a harcokban szerezte azt a betegséget, amely végül halálát okozta.⁵⁵ Tanult szakmája műszerkovács volt. Eleinte az Erzsébet téri ún. csoportházban volt a műhelye, ám később átköltözött az egyik Eötvös téri épületbe.⁵⁶ Mérleggyárát 1912-ben alapította. Foglalkozott szerkovácsáruk készítésével, mákdarálók javításával is. Több nagy uradalomnak is készített mérlegeket. Gyártott tizedes-, tolósúlyos-, jóság- és szekér híd-mérlegeket. Munkáját magas szintű szakmai tudás és igényesség jellemezte.⁵⁷ Mérlegeivel, készítményeivel, gyártmányaival nevet szerzett Nagykanizsán kívül is. Hosszú éveken át tagja volt az Ipartestület előljáráóságának. Üzemét fia, Lajos vitte tovább.⁵⁸

Újdonság volt az 1920-as években a textilipar szélesedése. Az Ausztriától való kényszerű elválás, valamint a külföldi termékek pótlása miatt erőre kapott az eddig igencsak elhanyagolt ágazat Magyarországon. Ebbe a folyamatba illeszkedett 1923-ban a Kaiser és Strasser féle kötő- és szövőgyár megalapítása, amit a Tárház utca 6. szám alatt nyitottak meg. A kezdeti nehézségek után 1924-ben átalakult a tulajdonosi struktúra: az addig Strasser József és Récsei Imre által vezetett üzem a továbbiakban Nagykanizsai Kötszövőgyár Strém és Társai néven működött.⁵⁹ A korábbi tulajdonosok minden bizonnyal megmaradtak a veze-

52 Lásd: Compass (1925); Tarnóczky (2010), Zalai Közlöny, 1929. évfolyam adatait.

53 Kempelen (1926) 51. old.

54 Compass (1925) 336. old.

55 Benedek (1938) 116. old.

56 Tarnóczky (2010) 305. old.

57 Lásd a Zalai Közlöny évfolyamaiban megjelent reklámjait.

58 Benedek (1938) 116. old.

59 MNL ZML Cégbíróság, N.T. IV. 593. 155. p., illetve Tarnóczky (2010)

tésben, hiszen 1926-ban a GYOSZ-ülésén Récsei képviselte a céget.⁶⁰ Jelentős modernizációt hajtottak végre, aminek eredményeképpen már 80-90, főleg női dolgozót foglalkoztattak. A fejlesztéshez kihasználták azokat az állam által biztosított kedvezményeket, amelyek a hazai importpótló iparosítás politikájából adódtak: 1925-ben a kereskedelmi miniszter a Kötőszövőgyár kötött-kendő üzemágának tíz évre megadta az iparfejlesztési kedvezményeket.⁶¹ A vállalat az 1920-as években gyártott férfi-, női- és gyermekmellényeket, szvettereket, lélekmelegítőket, sapkákat, lábszárvédőket és minden egyéb kötött árut is.⁶² Később a gyár az „Ideál” nevet vette fel. A másik jelentősebb textilipari vállalkozás a Stella kötő- és szövőgyár Kaiser és Társa volt. Az alapítók (Schwarz Ottó és Hoffmann Bernát) kötött és szövött áruknak házilag és gyárilag történő előállításával és forgalomba hozatalával foglalkozó kereskedők voltak.⁶³ A cég eleinte 50-60 főt, az 1920-as évek második felében már 90 főt foglalkoztatott, telephelye a Magyar utca 19. sz. alatt volt.⁶⁴

Áttekintésünk végén jegyezzük még meg, hogy a fentiekben nem említett gyárakon, üzemeken kívül jó néhány kisebb-nagyobb cég is működött, amelyeket még a dualista időszakban alapítottak. Emeljük ki közülük a kefégyárat, amely a háború előtt az egyik legsikeresebb kanizsai cég volt, s amely azt követően új tulajdonos kezébe került: az 1920-as évek közepén már Frank Jenő kefékereskedő és Társa cég foglalkozott mechanikai kefe-, meszelő-, ecset-és cirokserű gyártásával. A cég az 1925. évi Soproni Kiállításon is bemutatta széles áruválasztékát. Gyártmányai között a „...különféle ecsetek mindenféle ipari és házi használatra, meszelők, surolók, fálporlók, ruha és hajkefék, seprők számtalan különféleségben, változatos kötésben” szerepeltek. Kizárólagos joggal termelte a Turul seprűt, aminek az volt a különlegessége, hogy fémhüvelyű volt, így igen hosszú életűnek bizonyult.⁶⁵ A kefégyár telephelye a Gyár utca 47. sz. alatt volt.⁶⁶ 1920-tól termelt egy kisebb üzem is seprűt, kefét, ecsetet, esernyőt „Hungária seprő-, kefe-, meszelő- és ecsetárugyár” néven.⁶⁷ Egyre nehezebben

60 Weiser (1929) 312. old.

61 Zalai Közlöny, 1925. január 22.

62 Kempelen (1926) 80. old.

63 MNL ZML Cégbíróság. N.T. IV. 580. 132. p.

64 Újvári Péter szerk. (1929): Magyar Zsidó Lexikon. Magyar Zsidó Lexikon kiadása. Budapest. 629. old.; Weiser (1929) 312. old.; Tarnóczy (2010)

65 Zalai Közlöny, 1925. augusztus 4.

66 Kempelen (1926) 78. old.

67 Tarnóczy (2010) 787. old.

működött azonban Mercur Vasművek, s nem voltak jó napjai a faipari vállalatoknak sem. Tény azonban, hogy az ipari vállalkozások egyre sokszínűbbé tették a város iparát, az 1920-as évek végére valamelyest javultak a foglalkozási és jövedelmi viszonyok; s a gyáripari dolgozók száma növekedett. 1930-ban a városban kilenc nagyobb ipari vállalat (gyár) működött, amelyek közül a legtöbb dolgozót a gőzmalom, a serfőzde és a vasúti műhely foglalkoztatta.⁶⁸

Az általános gazdasági élénkülés ellenére az 1920-as évek második felében a kisiparosoknak is voltak gondjai. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a szerény mértékű ipari fellendülés ellenére mind az ipari, de még inkább a kereskedelmi ágazatban elég letargikus állapot uralkodott az 1920-as évek második felében. Nem véletlen, hogy 1928 őszén a helyi sajtóban egy cikksorozat indult „Mentsük meg Nagykanizsát!” címmel. Ebben különböző gazdasági szereplők, avagy éppen politikusok egyrészt a nehézségeket vázolták, másrészt pedig megpróbálták kiutat mutatni a nagy nehézségekkel küszködő ágazatoknak. Most csak az ipari ágazatra koncentrálni írjuk, hogy 1928-ban is igen jelentékeny munkanélküliség volt a városban. Ez annyit jelentett, hogy a kb. 1200 fős munkáságból kb. 20–25%, vagyis mintegy 300 fő volt munka nélkül. Hozzá kell tenni, hogy az állásban lévők esetében sem volt túl jó a helyzet. Az építőipar gyengén működött, így ott csak jó esetben áprilistól, májustól októberig volt munka. A bőripari munkások között alig volt olyan, akinek egész évben lett volna munkája. A nagy létszámú iparágak közül a szabók és cipészek esetében 25-30% volt munka nélkül, de legsúlyosabb a vasasok helyzete volt: a városban kb. 200 vasmunkás volt, akiknek jelentős része munka után szaladgált. A legjobban a nyomdászok álltak: 1928 decemberében nem volt munkanélküli nyomdász. Az álláshiány mellett további problémát jelentett az alacsony kereset. A munkával rendelkező iparosok esetében a fizetés olyan gyenge volt, hogy abból alig lehetett megélni. Az építőmunkásoknál 80 fillér volt a napszámos órabére, a cipészeknél a heti kereset 25 pengő, a szabóknál kb. 25-30 pengő volt. A női textilmunkásoknak még kevesebb jutott. A három textilüzemben 16-20 pengős heti keresethez juthattak a dolgozó nők, de voltak olyan fiatalok, akik még ennél is kevesebbet kaptak.⁶⁹

6. A város, mint gazdaságfejlesztő az 1920-as években

A magyarországi városok esetében általában is megfigyelhető, hogy a két világháború között, amikor a magángazdaság nehézségekkel küszködött, a

68 Lásd: 1930. évi népszámlálás (1934) 260. old.

69 Az áttekintéshez lásd: Zalai Közlöny, 1928. december 2.

városok vették át a gazdaságélénkítő és fejlesztő szerepet.⁷⁰ Nem volt könnyű helyzetben persze Nagykanizsa sem, a nehézségek miatt még az is előfordult, hogy a városnak 1920 végén még nem volt a következő évre elfogadott költségvetése.⁷¹

Mindazonáltal a problémák közepette is próbáltak a városi közüzemek működésén javítani. Erre több példánk is van. A háború alatt nagyon lerobbant gőzfürdő helyrehozatalára 1920-ban 500.000 koronát szavaztak meg.⁷² Mivel a szeszipar ezekben az években is jól ment, ezért a város tulajdonát képező, 1918-ban megalapított Központi Szeszfőzde berendezési munkálatait felgyorsították.⁷³ Mindenképpen létre akarták hozni a már többször elhatározott városi téglagyárat, a tanulmányi és tervezési munkára 100.000 koronát szavaztak meg.⁷⁴ Több éves várakozás után a háború alatt a hadikórház és a laktanyák területén az állam által kiépített vízvezetékot megszerezte a város. Az 1921. június 13-i szerződés szerint a vízvezetéknek a hadsereg által kiépített részét városi üzemmé nyilvánították, ugyanakkor a város vállalta, hogy a katonai objektumokat továbbra is ellátja vízzel.⁷⁵ A városi közellátási üzem 12 milliós hitelt kapott. Okulva a korábbiakból, miszerint a háborús időkben az egyik legnagyobb közéletelési probléma a zsírhiány volt, a város 1920 végén megvette a lőporraktár mellett lévő, Breuer Izidor földbirtokos tulajdonában lévő sertéstelepet, s kanizsai építési cégeket megbízva megkezdték a kb. 1000 sertés hizlalására alkalmas telepet 2000-3000 darabosra bővíteni. Ennek az is oka volt, hogy a zsír ára az 1920-as évek elején az egekben volt, s már csak a gazdagok tudták a kg-ként 220-240 koronás árat megfizetni.⁷⁶ Mindebből látható, hogy az 1920-as évek első felében a város fokozatosan alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz. Hitelhez persze nehezen lehetett hozzájutni: bár kétségtelen, hogy reményteljes terveihez némi forrást lehetett szerezni. 1923-ban Nagykanizsa a Pénzügyi Központtól 250.000 korona kölcsönt kapott, amiből megépítette a gimnáziumot.⁷⁷

70 Lásd például Pécs esetét: Kaposi Zoltán (2019): Pécs iparának változásai a Trianon utáni évtizedben. Közép-Európai Közlemények, 2019/4. szám. 161–174. old.

71 Zalai Közlöny, 1920. december 30.

72 Zalai Közlöny, 1920. április 30.

73 Tarnóczy (2010) 141. old.

74 Zalai Közlöny, 1920. július 4.

75 Barbarits (1929) 136. old.

76 Zala, 1920. november 18.

77 Barbarits (1929) 136. old.

A makrogazdasági helyzet javulásával, amikor az MNB felállítása és az ország pénzügyi stabilizációja végbement, felsejlett, hogy a hazai városok jelentősebb külföldi kölcsönhöz juthatnak. Az infláció és a hitelhiány miatt rendkívül fontosak voltak a külföldi kölcsönök, aminek lehetőségét az 1925. évi XXII. tc. teremtette meg. Ez volt a Speyer-kölcsön-program, amiből néhány év alatt három nagyobb pénzfelvételi lehetőség nyílt meg.⁷⁸ A kölcsönhöz jutás érdekében a város elkészítette beruházási tervét, amely jó néhány új létesítményt tartalmazott. A Speyer-kölcsön felvételéhez az kellett, hogy hasznot hozó, megtérülő beruházások jöjjenek létre, ezért a hazai városok azon elképzeléseit, amelyek más típusúak voltak, a minisztérium nem támogatta.⁷⁹ Nagykanizsa ebből a kölcsönből kívánta a vízvezeték-hálózatot 20.000, a csatornahálózatot 16.000 lakosnyira bővíteni. A közbúváhidat napi 40 marha és 25 sertés vágására akarták bővíteni, ugyanakkor fel kívánták szerelni hűtővel, sertésszúróval és egyéb helyiségekkel. Az állatvásár-teret évi 40.000 darab állat felhajtására tervezték átalakítani. A közkórház kibővítése, egy új, 120 személyes szegényház kialakítása, a városi utak és a járdák burkolása szerepelt még a tervezetben. Mindezt összesen hatmillió aranykorona (90 milliárd papírkorona) költséget feltételezett. A város hosszútávú elképzelései között egy önálló gazdasági iskola, két új óvoda, négy felsőosztályos leányiskola, egy zeneiskola, két internátus, egy színház, egy sportpálya, egy uszoda, egy kiskanizsai városi épület, ugyanott egy orvos lakás felépítése is szerepelt.⁸⁰ A fenti tervek hasonlítanak más hazai városokéhoz: közzismert, hogy a Speyer-kölcsönök felhasználása során a leggyakoribb beruházás a víz- és csatornahálózat kiépítése volt.⁸¹

Nagykanizsa város számára összesen 527.123 dollár (2.530.960 pengő) felvételét engedélyezték.⁸² 1925-ben 198.233 dollárt vettek föl. Felhasználása során 590.700 pengőt fordítottak a vízvezeték továbbépítésére, 64.000 pengőt az új vásártérre, 24-24.000 pengőt csatornázásra és városi épületek felújítására, 21.000 pengőt városi utak javítására, elsősorban a Dencsár-csatorna szabályo-

78 A Speyer-kölcsön hivatalos megnevezése: Egyesített Városi Kölcsön.

79 Az utólagos ellenőrzésnél felmerült problémák miatt számos város ellen fegyelmi eljárás indult. Lásd például: Zalai Közlöny, 1928. november 25.

80 Zalai Közlöny, 1925. június 19.

81 A Speyer-kölcsönökre lásd Ináncsy-Pap Elemér tanulmányát. Ináncsy-Pap Elemér (1938): A magyar városok Speyer-kölcsönei. Városi Szemle, 1938. számozás nélkül. 481–537. old.

82 Ináncsy-Pap (1938): 499. old. táblázat.

zására és az új Dencsár-híd megépítésére.⁸³ 1926-ban a második Speyer-kölcsönből újabb 293.632 dollár (1.907.040 pengő) kölcsönhöz jutott a város, amit a kórház bővítésére és csatornázásra használtak föl.⁸⁴ Ez utóbbi kölcsönösszeget 20 év alatt 3.510.000 pengő összértékben kellett visszafizetni.⁸⁵ A Speyer-kölcsönök mellett a város számára egyéb forrásokhoz is megnyíltak. Helyi pénzügyintézetektől vettek föl 268.000 pengőt, amiből megvásárolták a Pallinban lévő, Pick birtokos után maradt 300 holdas elhanyagolt erdőbirtokot. A rengeteg kölcsönfelvétel eredményeképpen a város adóssága gyorsan növekedett, az 1928. évi 440.000 pengős törlesztés után is maradt még 3.120.000 pengő adósság, ami a város tiszta vagyonának 27%-át tette ki.⁸⁶ Az adósság növekedése mellett azonban látni kell, hogy a gazdasági működés javításában e kölcsönöknek óriási szerepük volt. Az építőipar komoly megrendelésekhez jutott, a piac valamelyest élénkült (főleg az állatvásár-tér forgalma növekedett), a lakások és közintézmények komfortosabbá váltak, a városi adóbevételek lassan emelkedtek. A korabeli közhangulat is javult valamelyest.

Az 1920-as évek második felében a fenti beruházások kétségkívül serkentették a helyi gazdaság működését. Ám Nagykanizsa város gazdálkodásában egyre több probléma mutatkozott. Ennek egyik jele 1927–28 során az adófizetők számának csökkenése volt. Ezekben az években évszázados múltra visszatekintő helyi kereskedő és ipari cégek mentek csődbe, aminek révén növekedett a munkanélküliség. A másik a hitelek visszafizetési terheinek emelkedése volt. A városnak sok ún. függőkölcsöne volt, amelyek rövid lejáratú, jelzálogteherrel bíró, általában helyi pénzügyintézetektől felvett kölcsönök voltak, amiket jó lett volna hosszú lejáratú, alacsony kamatozású kölcsönné alakítani. A nemzetközi és a hazai pénzpiacon egyre drágábban lehetett hitelhez jutni, hiszen az amerikai kereslet elszívta az európai tőkét. A nehézségek közepette hamar kiderült, hogy jó néhány korábbi beruházás túlméretezett és felesleges volt. A kanizsai gimnázium internátusát 70 főre építették, de alig pár tucat helyet töltöttek be. Az Erzsébet téren megvettek olyan épületet, aminek a bérleti díja ugyan 5%-ot hozott, de még így sem volt rentábilis.⁸⁷ Mindenesetre az alkotás láza még a romló feltételek közepette is tovább élt: 1929 októberében, pár nappal a pénz-

83 Barbarits (1929) 137. old.; Rikli Ferenc szerk. (1999): Kanizsai Enciklopédia. B. Z. Lapkiadó Kft. Nagykanizsa.

84 Zalai Közlöny, 1926. december 25.

85 Zalai Közlöny, 1930. október 21.

86 Barbarits (1929) 138. old.

87 Zalai Közlöny, 1928. október 28.

ügyi válság kirobbanása előtt, Nagykanizsa képviselőtestülete még repülőteret, tiszti lakásokat, leányiskolát, gazdasági iskolát tervezett építeni.⁸⁸ Az új beruházások elindítása után az 1930 végére számított városi adósság már 4.700.000 pengő lett, ami elérte a városi vagyon 30%-át.

7. Összegzés

Az eddigiekből látható, hogy Nagykanizsa ipari változásai nagyjából egybeesnek a fontosabb országos gazdasági tendenciákkal. A trianoni béke miatt a korábbi piacok más országokhoz kerültek, emiatt 1918 után jelentős mértékű visszaesés következett be. Az 1920-as évek első felében a bizonytalan pénzügyi helyzet erős korlátokat jelentett a helyi gyáripár és kisipar számára. Az évtized közepe felé ugyanakkor már némi élénkülést is lehet érzékelni, amikor is egyre több vállalkozás született, s valamennyit nőtt az ipari foglalkoztatás. A megújulásban már új iparágak képviselői is fontos szerepet játszottak (kocsigyár, mérleggyár, konzerv- és téstágyár stb.). Újszerű volt a város gazdasági aktivizálódása: az évtized közepétől számos új beruházás indult, főleg a Speyer-kölcsonök révén (víz- és csatornarendszer kiépítése, vásártér átépítése stb.), ami perspektívát adott a helyi építőipar számára. A fellendülés azonban nem tartott sokáig: az 1929. évben elkezdődő világgazdasági válság újabb nehéz éveket hozott, amikor is Nagykanizsán számos ipari- és kereskedelmi vállalat szűnt meg.

88 Zalai Közlöny, 1929. október 5.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Sajtóforrások

Zala

Zalai Közlöny

Kézikönyvek

Compass (1925): Nagy Magyar Compass 1922–24. XLIX. évfolyam. 1. rész: Pénz és hitelintézetek. 2. rész. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. Budapest.

Kempelen Béla összeáll. (1926): Nagykanizsa rendezett tanácsú város címtára. Nagykanizsa.

Gál Zoltán (2002): A pécsi bankok aranykora. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső szerk. (2002): Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány – Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.

Rikli Ferenc szerk. (1999): Kanizsai Enciklopédia. B. Z. Lapkiadó Kft. Nagykanizsa.

Újvári Péter szerk. (1929): Magyar Zsidó Lexikon. Magyar Zsidó Lexikon kiadása. Budapest.

Statisztikai munkák

1910. évi népszámlálás (1913): A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint. Budapest. MSK. Új sorozat 48.

1920. évi népszámlálás (1923): A népesség főbb demográfiai adatai. 1. rész. Budapest. 2. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint.

1930. évi népszámlálás (1934): Az 1930. évi népszámlálás. II. Rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest.

Soproni Kereskedelmi és Iparkamara (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett 1876.-ik évi statistikai jelentése. II. Rész. I. A kereskedők és iparosok száma községenként és az önálló törvényhatóságok szerint. Sopron.

Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. 1. évfolyam (1–2. kötet) Budapest.

Feldolgozások

Barbarits Lajos (1929): Nagykanizsa. Magyar Városok Monográfiája. Budapest.

Benedek Rezső (1936): A Nagykanizsai Ipartestület ötven éve 1886–1936. Gutenberg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa.

- Benedek Rezső (1938):** Zala aranykönyve. A mi értékeink. Gutenberg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa.
- Horváth Ferenc (2001):** A nagykanizsai vasút pályagazdálkodási szolgálata (1860–2000). MÁV Nagykanizsai Pályagazdálkodási Főnökség. Nagykanizsa.
- Inántsy-Pap Elemér (1938):** A magyar városok Speyer-kölcsonei. Városi Szemle, 1938. számozás nélkül. 481–537. old.
- Kaposi Zoltán (2006):** Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2014/a):** Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 99–250. old.
- Kaposi Zoltán (2014/b):** Városirányítás és városgazdálkodás (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 251–290. old.
- Kaposi Zoltán (2019):** Pécs iparának változásai a Trianon utáni évtizedben. Közép-Európai Közlemények. 2019/4. szám. 161–174. old.
- Kerecsényi Éva (1979):** A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg, 1979. 147–166.
- Papp Oszkár (é.n.):** Papp Oszkár emlékezései. In: www.nagykar.hu Letöltés: 2010. 03. 27. (16 oldal)
- Rábavölgyi Attila (2014):** Nagykanizsa népességtörténeti változásai (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 11–36. old.
- Ránki György (1964):** A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Történelmi Szemle, 1964/2. szám. 423–451. old.
- Rózsás János – Háncs Lajos (1992):** A serfőzdetől a sörgyárig. A kanizsai sörgyár centenáriumi évkönyve 1892–1992. Euromanager Kft. Nagykanizsa.
- T. Mérey Klára (1985):** Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest.
- Tarnóczky Attila (2010):** Hol. Mi? Kanizsai házak és lakói. <https://holmi.nagykar.hu/keptar/7337/65274.html>. Letöltés: 2010. 03. 27.
- Tóth Tibor (1975):** Félúton a megyeszékhely és a megyeközpont között (Adatok a dualizmus-kori Kaposvár gazdaságtörténetéhez). In: Kanyar József szerk. (1975): Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Városi Tanács. Kaposvár. 297–327. old.
- Weiser János (1929):** Nagykanizsa gyáripara. In: Barbarits Lajos szerk. (1929): Nagykanizsa Budapest. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. 309–315. old.